

болады. Қазақ ертегілеріндегі орнитологизмдер «Адам-Құс-Этнос» триадасының тілтанымдық кеңістігінде этностың өмірін, наным-сенімін, дүниетанымын, тұрмыстық мәдениетін тілдік деректер арқылы дәйектейді. Ертегілердегі орнитологизмдердің қатысуы адам өміріндегі тұрмыстық шындықтың ертегідегі бейнесі күнделікті өмірімен сабақтастыққа құрылған.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984, - 272 б.

2 Асылбекұлы С., Тоқшылықова Г. Қазақ повесінің генезисі // Абай ат. ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – Алматы, 2020.-№ 1 (71).-286-290 бб.

3 Қайрабаева Қ.Т. Қазақ тіліндегі этномәдени атаулардың символдық мәні. Дисс... филол. ғыл. канд., -Алматы, 2004, -138 б.

4 Раушанов Е. Құстар – біздің досымыз. – Алматы: Жазушы, 2007, - 256 б.

References:

1. Qasqabasov S. Qazaqtyñ halyq prozasy. –Almaty: Ğylym, 1984, - 272 b.

2. Asylbekuly S., Toqshylyqova G. Qazaq povesiñiñ genezisi // Abai at. QazĪPU-niñ Habarshysy. «Filologia ğylymdary» seriasy. – Almaty, 2020.-№ 1 (71).-286-290 bb.

3. Qairbaeva Q.T. Qazaq tilindegi etnomädeni ataulardyñ simvoldyq mäni. Diss... filol. ğyl. kand., -Almaty, 2004, -138 b.

4. Rauşanov E. Qūstar – bizdiñ dosymyz. –Almaty: Jazuşy, 2007, - 256 b.

MPHTI: 16.21.33

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.13>

Жиренов С.¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚ ӘН МӘТІНДЕРІНДЕГІ ОРНИТОЛОГИЗМДЕРГЕ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ШОЛУ

Аңдатпа

Мақалада қазақ тіл біліміндегі ән мәтіндеріндегі орнитологизмдерді лингвистикалық аспектіде зерттеудің маңыздылығы көрсетілген. Ән мәтіндеріндегі орнитологизмдер этностың әлемді ән арқылы, соның ішінде құстарды қатыстыру арқылы тануының тілтанымдық ерекшеліктері көрсетілген. Ән мәтіндерін түзуші бірліктердің өзара сабақтастығы, ғылымаралық аспектіде қарастырылады. Этностың саналы ғұмырында орнитологизмдер тұрмыстық өмірінде біте қайнасып, этностың тілдік түпсаналық қатпарларын ән болып сақталып, бүгінге жалғасқан. Ән мәтіндерін орнитологиялық аспектіде зерттеу арқылы этностың тілі мен мәдениетінің ерекшеліктері көрсетіледі. Қазақ халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігінде зор маңызға ие, бүгінде ұлттық болмыс пен танымын танытатын орнитологизмдер арқылы жасалған ән мәтіндері этностың мәдени танымын білдіретін көрсеткіш екендігі баяндалады. Орнитологизмдер арқылы жасалған ән мәтіндері этностың дүниетанымы мен мәдени тұрмысына, салт-дәстүріне, әлеуметтік-қоғамдық факторларға байланысты әлемнің ән мәтіні арқылы жасалған бейнесін жасауға қатысты коннотациялық сипаттағы тілдік бірліктердің тұтастығы лингвистикалық аспектіде қарастырылады.

Түйін сөздер: ән, музыка, сөз, поэзия, мәтін, ән мәтіні, тілдік бірлік, адресат, адресант, этнос, мәдениет, т.б

Zhirenov S.¹

¹ Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

LINGUISTIC REVIEW OF ORNITHONYMS IN TEXTS OF KAZAKH SONGS

Abstract

The article reflects the significance of the study of ornithonyms in the texts of Kazakh songs in a linguistic aspect. Ornithonyms in the lyrics of songs reflect the linguistic features of cognition by the ethnic groups of the world. In an interdisciplinary aspect, the interconnectedness of linguistic units in the lyrics is considered. During the existence of an ethnic group, ornithology has taken root in its daily life, having shaped the cultural life of the ethnic group. The songs of the ethnic group are an important part of its linguistic units, which have not lost their significance to this day. The study of the lyrics in the ornithological aspect reflects the characteristics of the language and culture of the ethnic group. Ornithology takes a great importance in the life of the Kazakh people. Ornithonyms in the lyrics reflect the national identity, their knowledge and culture of the ethnic group. Lyrics, which are rich with ornithonyms, is formed on the basis of social factors through worldview and cultural life, the customs and traditions of the whole ethnic group. The integrity of linguistic units of a connotative nature in lyrics with ornithonyms is considered from the linguistic aspect.

Keywords: song, music, word, poetry, text, lyrics, language unit, addressee, addressee, ethnos, culture, etc.

Жиренов С. А.¹

¹ *Казахский Национальный педагогический университет им.Абая,
Алматы, Казахстан*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ОБЗОР ОРНИТОЛОГИЗМОВ В ТЕКСТАХ КАЗАХСКИХ ПЕСЕН

Аннотация

В статье отражена значимость исследования орнитологизмов в текстах казахских песен в лингвистическом аспекте. Орнитологизмы в текстах песен отражают лингвистические особенности познания этносом мира. В междисциплинарном аспекте рассматривается взаимосвязанность языковых единиц в текстах песен. За время существования этноса орнитология укоренилась в его повседневной жизни, сформировав культурную жизнь этноса. Песни этноса являются важной частью его языковых единиц, которые не потеряли своего значения и по сей день. Изучение текстов песен в орнитологическом аспекте отражает особенности языка и культуры этноса. Орнитология имеет большое значение в жизни казахского народа. Орнитологизмы в текстах песен отражают национальную идентичность, их познание и культуру этнической группы. Тексты песен, богатая орнитологией, формируется на основе социально-общественных факторов через мировоззрение и культурную жизнь, обычаи и традиции целого этноса. Целостность языковых единиц коннотативного характера в текстах песен с орнитологизмами рассматривается с лингвистического аспекта.

Ключевые слова: песня, музыка, слово, поэзия, текст, лирика, языковая единица, адресат, адресант, этнос, культура и т.д.

Кіріспе. Тіл – лингвистикалық бірлік. Тілдің қоғамдық өмірдегі, коммуникативтік акт кезіндегі, жекелеген тілдік бірліктерді қолдану барысындағы, поэтикалық, эстетикалық, аккумулятивтік секілді мүмкіндіктері жоғары, тіпті шексіз деп те айтуға болады. Осындай орасан мұңдігіне бола этнос мәдениетінде “тілде тиек жоқ, сөзде сүйек жоқ” деп текке айтылмаса керек. Яғни, тілдің мүмкіндігі қаншалықты жоғары болса, сол тілді текелей зерттеуші лингвистика ғылымының да мүмкіндігі жоғары, шекарасы шексіз, өрісі кең. Оған дәлел ретінде тіл біліміндегі көптеген жаңашыл (интеграцияланған) зерттеулер мен тың бағыттар, соны соқпақтар соның айқын айғағы.

Әдістеме. Қазақ тіл біліміндегі күрделі ұғымды бойына жинақтаған категориялардың біріне мәтін жатады. Мәтін – тілдің әлеуетін танытушы күрделі категория. Мәтіннің күрделі болатындығы, мәтін өзіне дейінгі тілдік бірліктердің барлығын бойына жинақтаған макроқұрылым. “Мәтін – сөйлеудің әр түрлі формаларына қолданыла береді. Сонымен қатар мәтін лингвистикасында бұл терминді макро және микромәтіндерді сипаттау үшін де қолдану үрдісі қалыптасқан. Солай болса да, ғалымдардың көпшілігі мәтін деп белгілі бір тәртіппен құрылған, ұйымдасқан сөйлеуді түсінеді. Демек, жүйелі байланыстардың негізінде құрылатын мәтіннің берілу жолдарының өзі әр түрлі болады. Сондықтан

мәтін жазбаша әрі ауызша формада, монолог әрі диалог түрінде кездеседі және кез келген мәтін қандай формада көрінсе де, қатысым қызметін атқарып хабарды жіберуші (адресант) мен хабарды қабылдаушының (адресат) бірлігінен тұрады» [1, 11]. Яғни, мәтін – көп аспектілі, әмбебап лингвистикалық категория. Мәтін – тілге тән құбылыстардың бәрін бойына сіңірген, мағыналық қатпары терең, қолданыс өрісі кең, әмбебаптық сипаты басым, ғылым аралық мазмұнға ие бірлік.

Лингвистикадағы мәтін мәселесі бұл күндері өз алдына дербес ғылым саласы. Тілтанымда «Мәтін лингвистикасы» деген ғылымның пайда болып орныққанына, тіпті филологиялық мамандықтарда арнайы пән ретінде жүргізілуінің өзі көп нәрседен ақпар береді. Мәтін мәселесі қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы ғылым салаларының барлығына тән. Мәселен, филология ғылымының бір арнасы әдебиеттану ілімінде мәтінді «мәтінтану», «текст», «текстология» «түпнұсқа» тұрғысында қарастырса, журналистикада «контекст», «мәнмәтін», «мәтін бөлшегі» ретінде қарастыру мәселесі басымдыққа ие. Тарих ғылымында мәтін «дерек», «дереккөз», «деректану», «дерекнама» ретінде қарастырылса, өнертану ғылымында «біртұтас бірлік» ретінде қарастырылады. Біз бұл зерттеуімізде мәтіннің мағыналық бөліктерінің бір түрі, ән мәтіндеріндегі орнитологизмдер қолданысының лингвистикалық аспектісін арнайы қарастыруды мақсат еттік.

Ән мәтіндері – филология мен музыкаға ортақ мәселе. Филологиялық кеңістікте әйгілі неміс ақыны Г.Гейнениң “Музыка начинается там, где заканчивается слова” (Сөз (поэзия) біткен жерден, музыка басталады) – деген сөзі кең тараған. Г.Гейнениң бұл сөзін әдебиетшілер де, ақындар да, музыканттар да, жалпы көпшілік орта кеңінен қолдайды. Ән мәтінін лингвистикалық тұрғыдан арнайы қарастыру арқылы, этностың, халықтың, жалпы адамзат мәдениетінің рухани әлемінің тілдік синэргетикасын танытуға болады. Бұл жерде біз осындай мәселенің атын атап, көпшілікті құлақтандыра отырып, орнитологиялық бірліктердің ән мәтіндеріндегі қолданысын лингвокогнитивтік аспектіде қарастырамыз.

Ән – музыка өнерінің категориясы болса, ал оның мәтіні, яғни “ән мәтіні” – поэзияға (сөзге) жататындықтан, филологиялық категорияға болып табылады. Ал, музыка дегеніміз – ән, әуен ретінде ұғынылады. Музыканың энциклопедиялық анықтамасында “музыка (гр. *μουσική*, тура мағынасында музалар өнері) – белгілі биіктіктегі дыбыстардан тұратын, адамға сазды әуенімен әсер ететін, дыбыстық көркем бейнеге негізделген өнер түрі. Өзінің эмоциялық әсері арқылы музыка адамзат тарихында қоғамдық-идеялық, мәдени-тәрбиелік және эстетикалық рөл атқарады” – деп, түсіндіріледі [2].

Нәтижелер. Ән мәтіні туралы мәселені сөз еткенде, ән мен сөздің (поэзия) бірлігі деген мәселе көтерілетіндігі анық. Ән бар жерде сөз (поэзия) бар. Демек, ән сөзден (поэзиядан) тұрады. Екеуі тұтасып келіп ән мәтінін құрайды. Әдетте, «ән – ең кең таралған музыкалық шығармалар жанры, музыка мен поэзия өнерлерінің ортақ туындысы. Ән мазмұнына қарай (азаматтық, ревалюциялық, лирикалық, еңбек, әзіл, т.б.), шығу тегіне байланысты (халықтық, авторлық, қалалық, әскери, балаларға арналған, діни, т.б.) және орындалуы мен құрылымына байланысты (жеке дауысты, көп дауысты) болып бөлінеді. Әуендік-интонациялық, орындаушылық мән-нақышы және шырқау ерекшелігіне сай қазақ әндері Арқа әндері, Жетісу сазы, Батыс Қазақстан мектебі, Алтай әуені, Сыр бойы мақамы тағы басқа болып айқындалады. Халқымыздың ән шығармашылығы негізінен домбыра аспабының сүйемелдеуімен дамыған. Тақпақ-сазды екпіндегі нөсер терме, желдірме-толғаулар және кең тынысты созып айтатын көтеріңкі әндер көбіне халықтық әндерге тән. Қазақстанның кәсіпқой композиторларының әндеріне өмірдегі сан-алуан тақырып арқау болған» [2]. Ал сөз, яки «поэзия (гр. *poiesis, poieo* – жасаймын, тудырамын) – өлең үлгісіндегі әдеби туындылар. Поэзия сөздің ырғақтық құрылысына, ұйқасына негізделеді. Поэзиялық шығармаға сезім күйі, әсерлілік тән, ал прозалық туындыларда баяндау, бейнелеу жағы басым келеді. Поэзияның көркемдік сипаты мен бейнелеу құралдарын, тілдің ырғақтық, интонация байлығын қолдануында елеулі өзгешеліктер бар. Поэзиялық шығармаларға тән айрықша қасиет – өмір құбылыстарын терең эмоциялық сезімталдықпен қабылдап, соған сәйкес әсерлі, тартымды көркем бейнелеу. Алайда поэзияда адамның ой-сезімі әдейі сырттай көркемделмейді, әдебиет пен өнердің басқа салаларындағы көркемдік, бейнелілік ойлау жүйесіне, сезім дүниесіне тән. Ой-сезімнің бейнелілігі шығарманың көркем пішініндегі әр алуан өзгешеліктердің тууына негіз болады. Поэзия ұғымы тарихи тұрғыдан ерте қалыптасқан. Қай халықтың әдебиетін алсақ та, поэзиясы ерте заманнан дамып өркендеген» [2]. Бұдан шығатын қорытынды ән мен сөз (поэзия) егіз ұғым. Ән мен сөз (поэзия) бірін-бірі толықтырып, адамның көңіл-күйін білдіретін, сезімге әсер ететін синтезделген бірлік.

Талқылау. Ән де сөз (поэзия) де бұрыннан бар рухани мұраның мұрындығы іспеттес мұралар. «Ән – өлшеуіш, өлең күміс, Қоспасаңыз мыс аралас. Артық алу, не кем салу, Қапы қалу жарамас» –

деген Шәкәрім қажы жырына басқа жағынан келетін болсақ, ән мен өлеңнің әдемі үйлесімі, жұп-жұмыр ән мәтініне арқау болатындығын көрсетеді. Ән мен сөз бәлкім өлең мәселесі сонау Аристотель мен Платон заманынан бастап, арнайы зерттеуге тірек болған. Әнді әдетте музыка деп жатамыз. Осындағы музыка терминінің терминдік аталымының өзі ежелгі грек мифологиясындағы тоғыз құдай әйелдерді белгілеп, «музалар өнері» деген грек сөзінен шыққандығының өзі музыканың есте жоқ ескі замандардан бастау алатындығын көрсетеді.

Ән мәтіні бүгінгі күннің ғана мәселесі емес. Ол өткен заманның да басты мәселелерінің бірінен саналған. Әрине ол Хакім Абай айтқандай «есті ән» болса, қай уақытта болмасын күн тәртібіндегі басты мәселе болып қалары анық. Әлемнің екінші ұстазына баланған әл-Фарабиде ән мәтіні (музыка) қоғамдық ортадағы руханият кеңістігінің басты мәселесі болғандықтан да арнайы «Музыка және поэзия туралы трактатын» жазса керек. әл-Фараби ән (Музыка туралы үлкен кітап) мен сөзге/поэзияға (Поэзия өнерінің канондары туралы) жеке-жеке тоқтала келе, екеуінің маңыздылығы адамның жан азығы екендігін көрсеткен болатын. Яғни, сол заманнан бері ән мен сөз өнер биігінен көтеріліп, арнайы ғылым ретінде, қала берді мамандық ретінде қарастырылуда. Әлемдік музыка мен поэзияның бір бөлшегі сөз жоқ қазақ поэзиясы мен музыкасы десек артық айтқандық емес.

Қазақ музыкасы мен поэзиясы бұл күндері классикалық деңгейдегі іргелі ғылым салалары. Қазақ музыкасын зерттеуде А.Затаевичтің «Қазақ халқының 1000 әні», «Қазақтың 500 әні мен күйі», Р.А.Пфенигтің «Музыкальные инструменты народов Среднии Азии Казахстана», А.Жұбановтың «Замана бұлбұлдары», «Ғасырлар пернесі», Б.Ерзаковичтің «Песенная культура казахского народа» атты еңбектерінде арнайы қарастырылған қазақ музыкасы, М.Ахметова, А.Темірбекова, Б.Ж.Аманов, Ә.Мұхамбетова, Б.Қарақұлов, С.Еламанова, Г.Омарова, Б.Тұрмағанбетова, А.Күзеубай, т.б. секілді зерттеушілердің еңбектерінде әртүрлі аспектіде өз жалғасын табууда. Ал ән мәтіні саналатын қазақ поэзиясын зерттеуде алаш ардақтылары А.Байтұрсынұлы, Х.Досмұхамбетұлы, С.Сейфуллин, Б.Кенжебаевтардың еңбектерінен бастап, М.Ғабдуллин, М.Әуезов, Қ.Жұмалиев, З.Ахметов, З.Қабдолов, Ә.Кекілбаев, Р.Нұрғали, Қ.Өмірәлиев, Ә.Нарымбетов, М.Базарбаев, С.Әшімбаев, З.Серікқалиев, С.Қирабаев, Т.Кәкішев, С.Қасқабасов, Ш.Елеуқенов, Б.Майтанов, С.Негимов, Б.Кәрібаева, А.Егеубаев, Т.Шапай, А.Ісмақова, А.Шәріп, С.Ержанова, т.б. секілді бірнеше буынның зерттеулерінде жан-жақты қарастырылып, сөз өнерін (поэзияны) зерттеуді биік шыңға көтергендігі анық. Қазақтың ән өнері мен сөз өнерін зерттеу ісі бұл күндері жолға қойылған, өзіндік дәстүрі бар, үлкен ғылыми мектептердің аясында әртүрлі аспектіде қарастырылуда.

Қазақ халқы үшін «ән – көңілдің ажары» болса, «өлең – сөздің патшасы» саналады. Қазақ әндері тақырыптық атаулары мен мазмұны жағынан, жанрлық түрлері мен мақамы жағынан өте бай. Біз бұл зерттеуімізде ән мен сөзге тірек болған орнитологизмдердің тілдік қолданысының танымдық кодын ашуды арнайы қарастыруды мақсат еттік. Қазақ ән мәтіндерінің біраз бөлігіне құстар әлемі тақырыптық және мәтіндік жағынан негіз болған. Орнитологизмдер қазақтың қара өлеңінен бастап, классикалық поэзиясына дейін тірек болған. Құстардың өлең болып өрілуі бір басқа да, ән болып әуелеуі екінші басқа мәселе. Бұл екі мәселеде біздің зерттеуімізге негіз болған өзекті тақырыптардың бірінен саналады. Алайда біз бұл жерде құстар әлемінің ән болып қалықтауын арнайы қарастырамыз. Қазақ ақындары мен композиторлары ән мәтінін жазуда құстар әлеміне ерекше тоқталып отырған. Ал бұл дегеніміз орнитологизмдердің қазақ мәдениеті мен руханиятындағы орнының ерекше екендігін көрсетеді.

Қазақ руханиятының ән кеңістігінде құстар әлеміне өзінше орын берілген. Көптеген ән мәтіндері құстардың қатысуымен жасалып, ән болып әлемді шарлаған. Қазақ халық музыкасының қайнары бұл күндері авторы ұмытылған, халықтық сипат алған халық әндері болып табылады. Халық әндерінің біразы орнитологизмдер арқылы жасалған. Демек, халық әндерімен бірге жасасып келе жатқан орнитологизмдер «Құс пен ұлттың» ертеден-ақ бірлесіп кеткендігін көрсетеді. Орнитологизмдер арқылы жасалған халық әндеріне «Саядағы бұлбұл-ай» (Халық әні), «Ақ Сұңқар» (Халық әні), «Балапан қаз» (Халық әні), «Бозторғай» (Халық әні), «Бұлбұлым» (Халық әні), Сырдың «Қара торғайы» (Халық әні), т.б. әндерді жатқызамыз. Бұл әндер сонау ерте кезден бастап, күні бүгінге дейін этностың ән кеңістігінен түскен емес. Бәлкім халық әнінің халықтық сипаты да осындай өлмес-өшпес қасиетінде жатқан болар.

Халық әндерінен кейінгі орнитологизмдер қолданысы халық ақындары мен сал-серілерінің шабытына шабыт қосып, көптеген орнитологизмдерге негізделген ән мәтіндері өмірге келген. Қазақ руханиятындағы есімдері елге кеңінен танымал ақындар мен сал-серілердің орнитологизмдер арқылы жасалған ән мәтіндері бұл күндері дәстүрлі ән өнерінің алтын діңгегіне айналған. Мәселен, Ақан

Серінің «Қараторғайы» мен «Көкжендеті», Кененнің «Бозторғайы», Үкілі Ыбрайдың «Қараторғайы», Біржан салдың «Көкегі», Садықожаның «Ақ қаз едің», Әсет Найманбайұлының «Қоңыр қазы», Естайдың «Сандуғашы» секілді туындылар этностың дәстүрлі ән өнерінің классикалық биігі ретінде саналады. Аталған туындылардың әні мен сөзі өзара үйлесім тауып авторларының орындауы арқылы халық жадында күні бүгінге дейін жатталып қалған. Бұл туындылардың мәтіні тілдің орасан мүмкіндігін «ән-сөз-әнші» үштігінің үйлесімі арқылы тыңдарманның жүрегіне жол тапқан. Ал оның жол табуы тек ондағы үштіктің үйлесімі емес, тілдің көзге көріне бермейтін танымдық иірімінің этноқауымдастықтың когнитивтік санасындағы орнығуына тікелей байланысты. Яғни, ғылыми кеңістіктегі «мәтін – таңбалық бірліктердің белгілі бір мәнді білдіру үшін біріктірілген жиынтығы. Оның негізгі қасиеттері: байланыстылық, тұтастық, аяқталғандық т.б. болып саналады. Ғылыми әдебиетте мәтін түрліше түсіндіріледі. Семиотикада мәтін кез келген таңбалардың қандай да мән жүктелген жиынтығы» болып табылады [3, 51]. Ал бұдан шығатын түйін орнитологизмдер арқылы жасалған қазақ ән мәтіндері жай ғана таңбалық бірліктердің жиынтығы ғана емес, өзіндік сазды танымдық мәдени кодқа ие, сюжеттік оқиғаға құрылған, композициялық иірімі күрделі категория болып табылады.

Дәстүрлі ән мәтіндерінен кейін бүгінге жеткен, орнитологизмдер тірек болған заманауи ән мәтіндері жанрлық-тақырыптық тұрғыдан дами түскен. Орнитологизмдердің заманауи ән мәтіндеріне арқау болған туындыларға төмендегідей шығармаларды келтіреміз. Мысалы: **Аққуға** қатысты: «Аққуым» (С.Жиенбаев, М.Маңғытаев), «Аққу арман» (Қ.Бұғыбаева, Қ.Мәлібеков), «Аққу арман» (К.Салықов, Ж.Ысқақ), «Аққу арман» (А.Шәмиединова, Ә.Ақниязов), «Аққу - арман» (Ш.Сариев, Т.Мұхамеджанов), «Жалғыз аққу»/Жылжиды аққу (К.Салықов, Ж.Әлімханов), «Аққулар, қош болыңдар!» (М.Мақатаев, Т.Шапай), «Ақсудан ұшқан аққуым» (М.Шаханов, Ш.Қалдаяқов), «Сыңар аққу болмайды» (Қ.Жүнісов, Қ.Баекенов), «Аққу - домбыра» (Ә.Әбдінұров), «Қаздар қайтып барады» (Т.Молдағалиев, Т.Базарбаев), «Сары ала қаз оралды» (М.Мақатаев, А.Қоразбаев), т.б.; **Бозторғайға** қатысты: «Бозторғай» (Ә.Асылбеков, А.Қоразбаев), «Бозторғай» (С.Жиенбаев, Д.Ботбаев), т.б.; **Бұлбұлға** қатысты: «Бұлбұл» (С.Мұқанов, Л.Хамиди), «Сайра Бұлбұл» (Т.Жароков, М.Ержанов), «Таң бұлбұлы» (С.Жиенбаев), «Бұлбұлым» (Б.Беделхан, Д.Сердалин), «Бұлбұл құс» (А.Рабжан), т.б.; **Балапанға** қатысты: «Балапан» (Р.Әлқожа), т.б.; **Көгершінге** қатысты: «Көгершін» (Жаяу Мұса), «Ақ көгершін» (Н.Баймұхамедов, А.Жұбанов), т.б.; **Қарлығашқа** қатысты: «Қарлығаш» (И.Мақатов, А.Жұбанов), «Қос қарлығаш» (Б.Ауданбаев, Н.Еспанов), т.б.; Жалпы **құстар** туралы: «Құстар қайтып барады» (Т.Молдағалиев, Н.Тілендиев), т.б.; **Қасқалдаққа** қатысты: «Қара бауыр қасқалдақ» (Е.Раушанов, І.Аманов), т.б.; **Тоты құс** туралы: «Тоты» (Ә.Найманбайұлы), «Тоты құс» (Ұ.Есдәулет, М.Жолдасбеков), т.б.; **Шағалаға** қатысты: «Шағала» (А.Дүйсенбі, Ұ.Жолдасов), «Ақ шағала» (Ә.Асылбеков, Қ.Жүнісов), «Ақ шағала» (Ә.Смайыл, Б.Үсенов), «Адаққан Шағала» (М.Мақатаев, А.Асанов), «Ақ шағала» (Н.Шәженов, Н.Тілендиев), «Ұшты менің көңілімнен шағала» (А.Байғожаев, Б.Жұманиязов), «Арман шағала» (Д.Қалмырзаев, Ұ.Жолдасов), т.б.

Қорытынды. Жоғарыдағы мысалдарда көрсетілгендей орнитологизмдер арқылы жасалған ән мәтіндеріне Аққу (Қаз), Бозторғай, Бұлбұл, Балапан, Көгершін, Қарлығаш, Қасқалдақ, Тоты, Шағала, т.б. құстар қатысатындығын байқауға болады. Аталған құстар этностың психикалық жан әлемі мен сезім күйіне өте жақындығын көрсетеді. Жалпы этнос мәдениетіне мен тұрмысына етене жақын құстардың көп болғанымен, ән мәтінінен олардың таңдаулысының ғана қатысатын болған. Жоғарыда көрсетілген кестеге сәйкес ән мәтіндеріне тірек болған құстар мен ән мәтіндерінің саны көп те емес, аз да емес ұлт мәдениетіне жеткілікті екендігін көрсетеді. Солардың ішіндегі Аққу мен Шағалаға қатысты ән мәтіндерінің жиілігі махаббат лирикасының басым қолданыста екендігін көрсетсе, Бұлбұлдың әншілігі, Бозторғайдың шарасыздығы, Көгершіннің бейбіт сүйгіштігі, Қарлығаштың қайырымдылығы, Қасқалдақтың қадірі, Тотының тордағы күйі лирикалық кейіпкер ретінде алынып, тілдің эмоционалды-экспрессивтік қызметі арқылы сезімнің қылын шертетін ән болып өрілген.

Орнитологизмдер арқылы жасалған ән мәтіндерін кешенді түрде бірнеше ғылым салаларының (өнертану, музыка, мәдениеттану, этнология, филология, т.б.) тоғысында зерттеу қажеттігі туындайды. Орнитологиялық ән мәтіндерін салааралық аспектіде зерттеу арқылы, мәтіннің мазмұнын, мағынасын, мағына астарын, мәдени семантикалық кодын, когнитивтік семантикасын тануға болады. Орнитологиялық ән мәтіндері этностың дүниетанымдық әлемін, табиғатпен байланысын, құстармен қатынасын, «құс пен адамның» арасындағы көзге көріне бермейтін коммуникация ән арқылы жүзеге асатындығын көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Ахметова М.К. Мәтін лингвистикасы: Оқу-әдістемелік құрал. - Орал: «Ағартушы», 2008. - 148 б.
- 2 <https://kk.wikipedia.org/>
- 3 Есенова Қ., Сүйерқұл Б. Прагмалингвистикалық ұғымдық аппаратындағы негізгі бірліктер // Абай ат. ҚазҰПУ-нің Хабаршысы. «Филология ғылымдары» сериясы. – Алматы, 2020.-№ 1 (71).-49-53 бб.

References:

1. Ahmetova M.K. Mätin lingvistikasy: Oku-ädistemelik küral. - Oral: «Ağartuşy», 2008. - 148 b.
2. <https://kk.wikipedia.org/>
3. Esenova Q., Süierqül B. Pragmalingvistikalıyq üğymdıyq aparatyndağy negızgı birlıkter // Abai at. QazÜPU-nıñ Habarşysy. «Filologia ғылымдары» serıasy. – Almaty, 2020.-№ 1 (71).-49-53 bb.

MPNТИ 811.512.122:39

<https://doi.org/10.51889/2020-2.1728-7804.14>

Орынбаева Д. ¹

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Алматы, Қазақстан

МАТЕРИАЛДЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ СИМВОЛДЫҚ МӘНІ

Аңдатпа

Тілді адамның әлеуметтік тұрмысын қамтитын мәдениеттен, тарихтан тыс қарапайым таңбалық жүйе деп қарастыру ол туралы түсінікке кереғар әсер етеді және оны зерттеудің мүмкіндіктерін шектейді. Демек, тіл, көнеден айтылып келе жатқандай, таңбалар жүйесі ғана емес, ол осы жүйені көмкерген мәдениет, сондықтан да ол – әр халықтың ұлы мұрасы, ұлттың тарихи жетістігі. “Мәдениет” жеке адамның басына тән қасиеттен басталып, бүкіл ұлттық менталитетті, ғасырлар бойы қалыптасқан ұлттық сана, дүниетаным, салт-дәстүр, рухани-материалдық байлықтың бәрін түгел қамтитын өте күрделі ұғым. Мақалада мәдениет пен тілдің, мәдениет пен символдың арақатынасы туралы сөз болады. Мәдениеттің екі қыры, яғни материалдық және рухани мәдениет болатыны белгілі. Осыған орай, қазақ халқының материалдық мәдениетінің бір бөлігі болып табылатын ұлттық киім (бас киім) үлгілерінің символдық мәні айқындалды. Символдың ұлт мәдениетін бойына сақтаған ұлттық код ретіндегі сипаты ашылды.

Түйін сөздер: тіл, мәдениет, материалдық мәдениет, символ, ұлттық киім, ұлттық таным

Orynbayeva D. ¹

¹Abai Kazakh National Pedagogical University,
Almaty, Kazakhstan

SYMBOLIC SIGNIFICANCE OF MATERIAL CULTURE

Abstract

Consideration of language as a simple symbolic system outside of culture and history, which includes human social life, contradicts the notion of it and limits the possibilities of its study. Therefore, language, as it has been said since ancient times, is not just a system of symbols, it is a culture that supports this system, so it is a great heritage of every nation, a historical achievement of the nation. “Culture” is a very complex concept, which begins with the characteristics of the individual and includes the entire national mentality, national consciousness, worldview, traditions, spiritual and material wealth, formed over the centuries. The article deals with the relationship between culture and language, culture and symbol. It is known that there are two aspects of culture, material and spiritual. In this regard, the symbolic meaning of national costumes (hats), which are part of the material culture of the Kazakh people, was determined. The character of the symbol as a national code that preserves the culture of the nation was revealed.